

Primljeno: 5. 9. 2022.

Prihvaćeno za štampu: 19. 10. 2022.

Dr. sc. Elvira Islamović, vanr. profesor
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
E-mail: elviraislamovic@gmail.com

NEKI IZAZOVI OBRAZOVANJA U BUDUĆNOSTI

Sažetak

Preobražaj društva doveo je i do promjena u obrazovnoj sferi što je potaknulo interes sociologa da pokušaju otkriti u čemu se sastoje te promjene i na koji način utiču na obrazovanje. U ovom radu tematiziraju se neke kompleksne pojave koje karakteriziraju savremena postindustrijska društva te načini kako se obrazovanje mijenja u kontekstu društvenih promjena. Temeljna pitanja koja se postavljaju u ovom tekstu su: šta je funkcija, svrha, cilj i zadatak obrazovanja u brzo mijenjajućem društvu danas? Kakva je neposredna budućnost i perspektiva obrazovanja u razdoblju postmoderne?

U kontekstu promjenjive uloge obrazovanja u savremenim društvima propituje se uticaj informacijskih tehnologija na obrazovanje i ističe važnost koncepcije cjeloživotnog učenja. Potom se razmatraju implikacije savremenih procesa globalizacije na obrazovanje, te perspektive obrazovanja u razdoblju postmoderne. Ovaj rad sažeo je neke od proturječnih trendova obrazovanja uključujući i pitanje rastuće društvene nejednakosti i implikacija na jednakost u obrazovanju.

Ključne riječi: obrazovanje, nova komunikacijska tehnologija, učenje tokom cijelog života, globalizacija, postmoderno obrazovanje, društvena nejednakost

UVOD

U modernim društvima obrazovanje i sticanje novih znanja ima sve važniju ulogu tokom cijelog ljudskog života. Obrazovanje je već desetljećima u središtu, ne samo socioloških nego i drugih naučnih rasprava. Razlozi takve prominentnosti naučnih istraživanja

obrazovanja proizlaze iz individualnog i društvenog značaja obrazovanja. S novim tehnologijama, mijenjaju se individualni i društveni obrasci kulture. Pritisci sve bržih ekonomskih, tehnoloških i društvenih promjena u posljednjih nekoliko decenija, zahtijevaju od mnogih zemalja da se što brže prilagode novim zahtjevima i transformiraju u društva znanja. U 21. stoljeću obrazovanje je postalo jedan od najvažnijih pokretača razvoja. Obrazovni sistemi su izvor ljudskog kapitala (Becker), kulturnog kapitala (Bourdieu) te društvenog kapitala (Putnam). Društvo u kojem uspon informacijske tehnologije doživljava svoj vrhunac, najčešće se naziva "post-industrijsko društvo" ili "informacijsko društvo" (Bell), "društvo znanja" i/ili "postkapitalističko društvo" (Drucker), "informacijsko društvo" i/ili "umreženo društvo" (Castells). Polazeći od koncepcije postindustrijskoga društva prema kojoj je znanje glavni izvor vrijednosti u ekonomiji, mnogi sociolozi upućuju na to da informacija i njezina upotreba određuju novi oblik društva. Oni smatraju da su 'informacijska supercesta' (spajanje različitih tehnologija u integriranu informacijsku tehnologiju / IT) – i rastuća finansijska važnost intelektualnih usluga zajedno stvorili novu tehničku i ekonomsku osnovu savremenog kapitalizma.¹ Smatra se da informacijsko društvo ima društvene učinke, naprimjer, mogućnost da ljudima osigura pristup izvorima informacija i učenja. Teoretičari informacijskoga društva vjeruju da će se u stvarnosti dogoditi velika podjela između onih koji imaju pristup informacijama i onih koji ga nemaju. Drugim riječima, pojavit će se novi oblik društvene stratifikacije između informacijski bogatih i informacijski siromašnih. Na širem planu – planu sistematske promjene – smatra se da informacijska tehnologija pridonosi globalizaciji kulture i posljedično slabljenju nacionalnih

---

¹ M. Castells (1996, 2000) tvrdi da je nova ekonomija informacijska, globalna i povezana umreženim oblikom ekonomske organizacije koja se temelji na mrežama poduzeća i dijelova poduzeća. Ono ima pet važnih obilježja: 1) Informacija je glavna sirovina te ekonomije. 2) Informacijska tehnologija ima snažne učinke na društvo i pojedince. 3) Informacijska tehnologija pruža takvu razinu obrade informacija koja omogućava da se mrežna logika primijeni na ekonomske organizacije i procese. 4) Logika informacijskih tehnologija i umrežavanja omogućava mnogo veću fleksibilnost, što rezultira time da se procesi, organizacije i institucije mogu lahko mijenjati i stalno se stvaraju novi oblici. 5) Pojedinačne tehnologije spajaju se u integrirani sistem.

kultura i nacionalnih država kao jedinica društvene organizacije.² U ovom radu nastoji se kroz kritički pristup tematizirati neke kompleksne pojave koje karakteriziraju savremena postindustrijska društva te načine kako se obrazovanje mijenja. Razmatraju se osnovne orijentacije u sociološkim promišljanjima uloge obrazovanja u sistemu društvene, klasne i ideološke dominacije, te povezanost kapitalističkog načina proizvodnje i promjene obrazovne paradigme.

OBRAZOVANJE I NOVA KOMUNIKACIJSKA TEHNOLOGIJA

U modernom društvu informacijska tehnologija ima nesumnjiv utjecaj na sva područja ljudskog života, pa tako i na obrazovanje. Nove tehnologije kroz „elektronske univerzitet“ na kojima se znanje i diploma stiču putem interneta, postale su sastavni dio obrazovnih procesa u obrazovnim sistemima razvijenih zemalja. Budući da se nastanak informatičkog društva smatra jednom od najvažnijih činjenica života u budućnosti, od iznimnog značaja je istražiti dva aspekta tog problema: uticaj novih tehnologija na ljudsku slobodu i razvitak, ali i na obrazovne procese, te intelektualno, političko i društveno ujarmljivanje tih tehnologija (Delors, 1998:210). Sadašnji ciljevi obrazovanja rezultat su materijalističke paradigme naše civilizacije. Oni su definirani industrijskom epohom, tj. zahtjevima materijalne proizvodnje. Ubuduće će ih morati definirati oblast duhovne proizvodnje (Cifrić, 1990: 193-194.) Brzina informacija vodi dezorijentaciji učenika, osobito u srednjim školama. Intelektualizacija zanimanja dovodi do hiperprodukcije visokoobrazovanih koji rade na „rutinskim“ poslovima. Razvijene industrijske zemlje forsiraju supstituciju čovjekovog živog rada - radom strojeva. Taj proces i koncept moraju se jasnije definirati, kako bi se mogli sagledati u oblasti obrazovanja, osobito kada se radi o supstituciji intelektualnog rada informacijskim sistemima (ibid).

---

²„Zapanjujuća komunikacijska tehnologija koja danas obavlja zemaljsku kuglu malokad se služi svojim golemim potencijalom za širenje globalnih vrijednosti i njegovanje skrbnije, suosjećajnije svijesti. Naprotiv, mediji su puni nasilja i užasa, okrutnosti i krvoprolića, neobuzdane potrošnje i besramnog promiskuiteta, situacija koje ne samo iskrivljuju osviještenost mladih nego i otupljuju našu senzitivnost na ljudsku patnju i bol“ (Singh, 1998: 256).

Ekspanzija informacionih tehnologija snažno je uticala na obrazovanje. Neki autori upozoravaju da uticaj informacijskih tehnologija može dovesti do pojačane nejednakosti i u obrazovanju (Giddens, 2003: 512). Naime, informacijsko siromaštvo, informatička nepismenost i nemogućnost pristupa informacijskim tehnologijama svima na jednak način, može za posljedicu imati i nejednak pristup obrazovanju i obrazovnim šansama. Pojam „informacijsko siromaštvo“ odnosi se na one ljude koji imaju nedovoljan ili nikakav pristup informacijskoj tehnologiji, računarima, naprimjer. Posebno je izražen problem tehnološkog jaza između razvijenih i siromašnih zemalja, koji se ogleda i u razlikama u obrazovanju. Nove komunikacijske tehnologije u tom svjetlu, pokazuju još jedno lice rastuće globalne nejednakosti. Pojava informatičkih društva predstavlja izazov i za demokraciju i za obrazovanje. Na obrazovnim sistemima velika je odgovornost: njihov je posao svakog osposobiti da se nosi s bujanjem informacija, to jest da iskazuje kritički duh u odabiru i rangiranju informacija ali i pomoći ljudima načiniti odmak od društva medija i informacija koje predstavlja ono što je prolazno i trenutačno, nasuprot znanju i asimilaciji znanja i univerzalnih vrijednosti. Upotreba tehnologije u školskom okruženju može, naravno, poprimiti različite oblike. Važno je da obrazovni sistemi omoguće načelo jednakosti za one najpotrebnije, da se mogu okoristiti novim pomagalima za razumijevanje svijeta uz osiguravanje vitalnih načina socijalizacije. U nedovoljno razvijenim područjima koja se bore s nepismenošću i nedostajućom obrazovnom infrastrukturom, velik dio stanovnika ostaje potpuno isključen iz mogućnosti koje pružaju savremene informacione tehnologije, što onemogućava mnoge zemlje da ravnomjernije sudjeluju u procesima razvoja. S druge strane, zemlje ili interesne skupine koje imaju nadzor nad informatičkim sistemima, stavljaju se u povlašten položaj osiguravajući kulturnu i političku moć.

„Učionice bez zidova“ u kojima djeca uče isključivo preko svojih računara, postaju sastavni dio realnosti, iako postoji snažno mišljenje da informaciona tehnologija ne može u potpunosti zamijeniti ono učenje koje se odvija kroz interakciju između učenika i nastavnika. Stoga je važno promišljanje o načinu na koji se nove tehnologije mogu integrirati u tradicionalnu nastavu. S druge strane, bez obzira na mogućnost brže i lakše komunikacije koju omogućavaju informatičke tehnologije, problem predstavlja sve izraženija tendencija otuđenosti,

osamljenosti te izostanak autentične ljudske komunikacije, bliskosti i odgojnih vrijednosti. Također, prevelika privrženost djece i mladih virtualnom svijetu i slabljenju osjećaja za realnost, otežavaju proces učenja i pristup znanju, na neki način, te izmiču iz ruku formalnog obrazovnog sistema, uz potencijalno ozbiljne posljedice po socijalizaciju djece i mladih. Kroz nove komunikacije i informatičke medije mladi su suočeni sa sve više informacija koje su ranije mogli dobiti jedino u školi. Stoga je važno da mladi danas mogu razlikovati informacije od znanja koje zahtijeva trud, upornost, disciplinu i koncentraciju.

Globalni društveni replikatori ili globalni društveni strojevi (ekonomija, kultura, politika) postaju mogući s globalnom primjenom informacijskih tehnologija na različite sektore društvene ontologije i uz njihovo povezivanje u *world wide web* (Ibrulj, 2005: 164). Lokalnu informaciju, iz sasvim drugog realnog vremenskog i prostornog svijeta, možemo "kopirati", "izrezati" i "prilijepiti" u svoje vlastito okruženje (u svoju memoriju) i pokrenuti procese prepoznavanja, kompariranja i dizajniranja jednog novog aranžmana svijeta. To se danas imenuje procesom učenja (Ibrulj, 2005: 165). U savremenom diskursu informacijsko društvo olako se poistovjećuje s društvom znanja. Omiljenoj tezi da živimo u informacijskom društvu i na taj način u društvu znanja može se, doduše, posve opravdano suprotstaviti teza da živimo u "dezinformacijskom društvu" (Liessmann, 2008: 24). Znanje se zbog toga ne može konzumirati, obrazovna mjesta ne mogu biti uslužna preduzeća, a prilagodba znanja ne može ludički uslijediti jer to bez pomoći mišljenja jednostavno ne polazi za rukom. Iz tog se razloga znanjem ne može menadžerski upravljati" (Liessmann, 2008:27). Još je Theodor Adorno 1959. godine izložio svoju teoriju poluobrazovanosti, upravo uzimajući u obzir koliziju modernog medijskog društva s idealima i normama obrazovanog građanstva. Tako manjak znanja u informacijsko doba, stvara društvene prostore očišćene od kritičnosti. U postmodernoj realnosti, sredstva masovne komunikacije bez uvijanja pretendiraju da zauzmu mjesto obrazovanja, informacije nadoknađuju znanje, oslikavajući duhovno siromaštvo našega vremena u kojem sve postaje nejasnije i trivijalnije.

Nova tehnološka revolucija i razvoj informacijskih tehnologija nerijetko se dovode u vezu s obrazovnom krizom, čiji je izlaz u

humanizaciji obrazovanja. Teško da se možemo složiti da bi neki drugi oblik, mogao zamijeniti sistem formalnog obrazovanja. Tehnički svijet prerade i slanja informacija, pripreme i sistematizacije i sl., postao je najozbiljniji čovjekov konkurent (...) što znači da čovjek više nije u situaciji monopola, već je dobio ozbiljnog konkurenta – stroj; svijet stvari je postao inteligentniji; opasnosti manipulacije informacijama povećavaju se, kao i šanse njihove zloupotrebe (Cifrić,1990: 190-191). Stoga, „prenošenje i premještanje informacija iz 'mozgova' ljudi u tehničke sisteme, vodi obrazovanje u krizu - krizu institucija i njihove uloge, krizu kritičke svijesti (ibid). U tom kontekstu, zadatak obrazovanja trebao bi biti: da razvija socijalno biće čovjeka; omogućava služenje znanjima; da uvede u školu savremene tehnike kako ne bi obrazovalo za informatičko društvo, a sama škola i obrazovanje opstojali na njegovim marginama; da nastavnik postane ne samo prijenosnik pojedinih informacija, mentor, sugovornik, nego i odgajatelj. Od njega će se tražiti da razvija etičke norme učenika, kako bi ih pripremao za suočavanje s delikatnim odlukama; da osnovni zadatak odgoja i socijalizacije bude stvoriti psihički stabilnog čovjeka, intelektualno budnog i duhovno humanog koji će znati koristiti informacije i da u strukturi svijesti ekološki kriterij odnosa čovjeka i prirode postane dominantni kriterij ponašanja (Cifrić,1990: 195-196).

Utjecaj modernih komunikacijskih medija na proces globalizacije, često se ističe kao proces „kulturne globalizacije“. Globalni prodor informacijske tehnologije zajedno s razvojem računarske tehnologije, otvara brojne mogućnosti i zahtijeva stalno tehnološko opismenjavanje. Jedna od najkrupnijih obrazovnih promjena u modernim društvima jeste mogućnost učenja na daljinu. Međutim, pored svih svojih prednosti, treba biti pažljiv u potpunoj privrženosti i zalaganju da internet u potpunosti zamijeni tradicionalno univerzitetsko obrazovanje.

Nastanak „informatičkih društava“ otvara niz pitanja razumijevanja svijeta i uloge obrazovanja u njemu, budući da stvara nove oblike socijalizacije, pa čak i nove tipove individualnog i kolektivnog identiteta. Razvijanje internet obrazovanja, odnosno nove obrazovne tehnologije (učenja na daljinu, s interaktivnim predavanjima, uz korištenje simulacija) predmet je rasprava u čijoj osnovi leži pitanje kakve promjene u znanju treba očekivati pod uticajem novih

informatičkih tehnologija, te dvojba o upitnoj mogućnosti kvaliteta takvog obrazovanja kao izraza pomodno i profitno usmjerenog pseudoobrazovanja u problematičnom postmodernom razdoblju.

UČENJE TOKOM CIJELOG ŽIVOTA

Cjeloživotno učenje kao višeznačan koncept zajedno s bliskim terminom - učenjem na širem životnom planu (*life wide learning*), podrazumijeva obrazovanje tokom cijelog života i obrazovanje u formalnom, neformalnom i informalnom okruženju. Konceptija cjeloživotnog učenja tako je blisko povezana s koncepcijom koja se sve češće spominje, a to je koncepcija *društva koje uči*. Nikada prije u ranijim društvima nije bila dostupna veća količina informacija i novih znanja koja se nude pojedincu, međutim postojeće znanje sve brže zastarijeva. Paradoksalno, sve se više upozorava na trend pomanjkanja općeg znanja. Koncepcija učenja tokom cijelog života smatra se jednom od ključnih za 21. stoljeće i vrijeme brzih promjena. Procesi ekonomske globalizacije, liberalizacije i deregulacije tržišta, dovode često do potpunog uništenja ekonomske proizvodnje na mnogim područjima, što dovodi do gubitka zaposlenja velikog broja ljudi. Trend uskog specijalističkog obrazovanja onemogućava nezaposlene da brzo pronađu zaposlenje u svome zanimanju. Suočeni s takvom stalnom prijetnjom, radnici se moraju sve brže prilagođavati zahtjevima tržišta, postajući fleksibilna (brzo prilagodljiva i poslušna) radna snaga, spremna na prekvalifikacije. Da bi bio konkurentan na tržištu rada, pojedinac mora neprestano usvajati nova znanja i nove vještine, učiti tokom cijeloga života. Cjeloživotno učenje uglavnom se provodi u okviru tzv. neformalnog obrazovanja. Pri tome, treba imati u vidu jedan od najvećih društvenih problema a to je socijalna isključenost i opravdan strah da siromaštvo u najširem smislu, i „informatičko siromaštvo“ ne prodube jaz nejednakosti i povećaju socijalnu isključenost koja se temelji na nemogućnosti slobodnog pristupa znanju društveno marginaliziranih grupa.

Mogućnosti i uspjeh koncepcije cjeloživotnog učenja u velikoj mjeri ovisi o političkom, ekonomskom i kulturnom kontekstu društva. Evropska politika cjeloživotnog učenja jasno predlaže promjene s državne na individualnu kao i s javne na privatne i civilne sfere. Državna podrška cjeloživotnom učenju u sklopu tzv. neformalnog

obrazovanja, kurseva i obuka, prisutna je samo u visokorazvijenim zemljama. U mnogim siromašnim društvima, koncept cjeloživotnog učenja je neostvariv ideal. Na političkom planu, cjeloživotno učenje se danas u prvom redu posmatra u kontekstu teorije o ekonomskom kapitalu ljudi, dok su humanistički aspekti zanemareni. Kao imperativ u razdoblju globalizacije i ubrzanih tehnoloških promjena, koncept cjeloživotnog obrazovanja usmjeren je na ekonomiju i zahtjeve tržišta rada (Hodžić, 2008: 6). Cjeloživotno učenje u službi društvene kohezije i jednakosti kao i boljitku društva u cjelini, uprkos retorici, predstavlja sekundarni prioritet u odnosu na ekonomiju.

GLOBALIZACIJA I OBRAZOVANJE

Procesima globalizacije intenziviraju se društveni odnosi i međuzavisnost širom svijeta, a u fokusu brojnih rasprava nalaze se pitanja slabljenja nacionalnog suvereniteta, ekonomske i kulturne dominacije, ekoloških rizika. Mnoge sociološke teme, kao što su obrazovanje, rad i ekonomski život, nezaposlenost, siromaštvo, društvene nejednakosti analiziraju se u kontekstu rasprava o globalizaciji.

Globalizacija predstavlja rastuću međuzavisnost između naroda, regiona i zemalja, koja je rezultat širenja svjetskih društvenih i ekonomskih odnosa. Definicija globalizacije koju je dao Lubbers (1998: 1) navodi da je globalizacija proces „koji širi domet i formu prekograničnih transakcija između imovina, dobara i usluga naroda, koji produbljuje ekonomsku međuovisnost između globaliziranih entiteta, bilo da su to privatne i javne institucije ili vlade“. Mnogi sociolozi, poput A. Giddensa, U. Becka, M. Castellsa, J. Habermasa, P. Bourdieu, A. Tourainea i drugih, značajno su doprinijeli razumijevanju složenih procesa globalizacije. Neki teoretičari glavni naglasak u procesima globalizacije stavljaju na ekonomiju i globalno kretanje kapitala čija je osnovna svrha neprestano stvaranje profita. Rizici globalnog kapitalizma doveli su do niza problema, ograničavajući na nekvalificirana, nesigurna, honorarna zaposlenja i zaposlenja sa skraćenim radnim vremenom koja ne omogućavaju održive prihode ili prihode od kojih se može preživjeti. Neki zagovornici teorije globalizacije slažu se sa socijaldemokratskim teorijama da je obrazovanje ključno za ekonomski rast. Međutim,

smatraju da i nije jednostavno spojiti politike namijenjene postizanju ekonomskog rasta s politikama usmjerenim postizanju jednakosti šansi.

Nema sumnje da nagli ekonomski razvoj ne donosi materijalni napredak koji bi osigurao poštivanje ljudskih života, jednakosti i zaštite prirodnih resursa. Tradicionalna podjela rada u okviru države ili između država i nacionalnih ekonomija nije više dominantna. Globalna ekonomija s razvijenom informacionom tehnologijom, novim tržištima i vidovima segmentacije tržišta, proizvodnje i poslovanja, odvija se u uvjetima globalne podjele rada i međuzavisnosti proizvodnih procesa i poslovanja. Globalizacija ekonomije dovela je do erozije suvereniteta nacionalnih država i zaoštrila odnose između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Proces globalizacije doveo je i do masovne ekonomske migracije kulturološki različitog stanovništva iz zemalja Trećeg svijeta u bogatije zemlje i njihova tržišta rada. Diskurs o globalizaciji ima svoje zagovornike i protivnike. Evidentno je da se više autora fokusira na negativne aspekte globalizacije nego na pozitivne.

Stoljeće iza nas obilježeno je napretkom i neviđenim razvojem, koji, međutim, nije bio ravnomjerno raspoređen. Napredak i ekonomski razvoj donio je brojne blagodati ljudima u mnogim zemljama, dok je s druge strane, značajan dio svjetske populacije socijalno isključen i razočaran ishodima sve većih ekonomskih i socijalnih nejednakosti, praćenih tendencijom slabljenja institucija kolektivne vlasti i države. Posljedice globalne akumulacije kapitala, moći transnacionalnih kompanija, fragmentacije radne snage na temelju povećanja nejednakosti, te kreiranja dužničkih kriza, dovele su do dramatičnog destabiliziranja određenih dijelova svijeta. Jedan od glavnih problema s kojim se suočavaju moderne demokratije je erozija samoodređenja, jer mnogo onoga što utiče na dobrobit stanovništva sad nije pod nacionalnom kontrolom (Beetham, Boyle, 1995: 129). Problem se, međutim, proteže na čitav niz pitanja, uključujući zagađivanje prirodne okoline, kontrolu prirodnih resursa, migracije stanovništva kao i vojne prijetnje. Ni jedno se društvo danas ne može izolirati od uticaja koji dolaze izvan njegovih granica. Ukidanjem granica između ekonomije, politike i društva, započinje nova borba za moć i njezinu protutežu (Beck, 2004: 16). Zahtjevi u pogledu slobode kretanja kapitala (uglavnom bogatih zemalja) i istovremeno zabranjivanje slobode

kretanja određenih skupina ljudi, samo su neki od brojnih primjera proturječne politike moćnih zemalja. Globalizaciju uspostavljaju moćni protiv siromašnih (Beck, 2004: 17). Internacionalizacija proizvodnje, finansija i ostalih ekonomskih sredstava, nesumnjivo narušava sposobnost pojedinih država da kontroliraju vlastitu ekonomsku budućnost. Moderna teorija suvremene demokratske države koja pretpostavlja ideju zajednice koja s pravom vlada sama sobom i određuje svoju budućnost, iz temelja je uzdrmana karakterom i strukturom globalnih veza i međupovezanosti s kojima je današnja država suočena (Helld, 1990: 309-317). Sve ovo za posljedicu ima prevrednovanje pojma suvereniteta, kontrole određenog teritorija, prethodno pozicioniranog u okvirima nacije-države, i njegovog situiranja u jednu globalnu mrežu nacionalnih i transnacionalnih institucija. Ulrich Beck ovo novo pozicioniranje političke moći naziva „drugom modernom“. Ključno pitanje glasi: kako se pojam i organizacijski oblik države mogu i moraju otvoriti i preoblikovati za izazove ekonomske i kulturalne globalizacije (Beck, 2004: 28).

Nesrazmjer između dobitnika i gubitnika u onome što se danas u svijetu naziva razvoj, očigledan je i može se smatrati posljedicom prisile globalne ekonomije. „Te nesrazmjere produbljuje još jedan aspekt globalizacije: uspostava znanstveno-tehnoloških mreža koje povezuju istraživačka središta s najvećim tvrtkama u cijelom svijetu (Delors, 1998: 43). Uglavnom, u te se mreže mogu uključiti oni koji ih mogu nečim obogatiti, bilo informacijom ili novčanim priložima.

Namećući programe liberalizacije i deregulacije tržišta, korporacije su koordinirano doprinijele da određene regije utonu u još dublje beznađe, siromaštvo, pa čak i etničke sukobe. „Globalna kriminalna ekonomija ulazi u politiku i institucije, destabilizira društvo, korumpira i dezorganizira strukturu vlasti u mnogim državama - a ne samo u onima na koje obično posumnjamo“ (Castells, 2003: 292). Rastući obim stanovništva s nesigurnom egzistencijom, povećane nejednakosti, slabljenje društvene kohezije i značaja društvenog kapitala, posljedice su strategija neoliberalizma i ekonomske dominacije utemeljene na zakonu jačeg. Fundamentalisti tržišta uzdigli su socijal-darvinizam, „preživljavanje najjačih“, „ekonomsku efikasnost“, maksimiziranje profita i sticanje novca do najvažnijih društvenih ciljeva. U gotovo svim zemljama, nezavisno od toga da li one pripadaju Sjeveru ili Jugu,

Istoku ili Zapadu, obrazovne mogućnosti i rezultati oštro su raslojeni s obzirom na klasnu, rasnu, etničku i spolnu pripadnost, što ima za posljedicu „nerazvijenost“ sposobnosti i talenata mnogih ljudi (vidi, naprimjer, Halsey, Heath and Ridge, 1980; Heath, 1981; Erikson and Goldthorpe, 1986). Stratifikovani obrazovni sistemi, štaviše, neposredno utiču na stepen aktivnosti i angažovanosti građana. Poznato je da je politička efikasnost, procjena ljudi koliko su u stanju da utiču na vlast, kao i samo iskazivanje interesa za vlast, povezani s nivoom formalnog obrazovanja (vidi Patemen, 1970, 1983; Helld, 1989, ch.4).

Kretanje u smjeru neoliberalne utopije i krajnji temelj cijelog tog ekonomskog poretka pod znakom slobode za posljedicu ima *strukturnu prisilu* zbog nezaposlenosti, nesigurnosti i prijetnje gubitka posla te različite oblike egzistencijalne nesigurnosti – tri četvrtine zaposlenja su na određeno vrijeme, udio privremenih poslova ne prestaje rasti, pojedinačni otkazi sve manje podliježu ograničenjima) (usp. Bourdieu, 2000: 505). Izvori toka globalizacije leže u ekonomskom, tržišnom aspektu globalne povezanosti, što utiče i na promjenu same percepcije društva i njegovih vrijednosti, pri čemu najvažnije pitanje postaje ekonomski razvoj društva.³ Slijedom toga, društvo i njegove institucije sve se više promatraju kroz prizmu ekonomske održivosti. Društvo zahvaća komercijalizacija svih dobara, uključujući i obrazovanje i zahtjev za ekonomskom održivošću. U 21. stoljeću obrazovanje je postalo jedan od najvažnijih pokretača razvoja. Suvišno je isticati kako je obrazovanje od iznimne važnosti za sve pojedince, zajednice i države, te da od načina na koji ono funkcionira, ovisi budućnost mnogih pojedinaca i država. Obrazovni sistem u proizvodnji usluga i dobara, ali i radne snage, igra odlučujuću ulogu. Siromašne zemlje nisu u stanju nositi se s nemilosrdnom konkurencijom i izostankom svake solidarnosti razvijenog dijela

---

³Porast i uticaj tehnologije u savremenim društvima toliko je značajan da neki teoretičari društva, primjerice Hans-Peter Martin i Harald Schumann u knjizi *Die Globalisierungsfalle* (Zamka globalizacije) predviđaju da će za nekoliko godina 20% svjetskog stanovništva proizvoditi sve što je potrebno za opstanak cijelog čovječanstva. Ako se ova predviđanja ostvare, sa zabrinutošću se možemo pitati šta će se dogoditi s preostalim 80% svjetske populacije? Hoće li za njih biti posla? (prema: Kregar, Polšek, Ravlić, 2006: 321).

svijeta. Mobilnost kapitala vezana je za maksimalizaciju profita. U razvijenim i uređenim zemljama ljudi su postali kapital, ali zbog visoke cijene rada, reguliranih prava radnika i visokih ekoloških zahtjeva postali su glavna prepreka u maksimalizaciji profita. Prema Reichu (1991) slabo plaćeni nisko kvalificirani rad u potpunosti će migrirati prema zemljama u razvoju, dok će u razvijenim zemljama kao rezultat promjena u smislu kreiranja bogatstva, ekonomija zavisiti od ljudskog znanja i kreativnosti (Bell 1973; Toffler 1990; Drucker 1993). Globani procesi doveli su do mobilnosti ljudskog kapitala koji ima i negativnu stranu, poznatu kao fenomen „odljev mozgova“, odnosno odlazak obrazovanih ljudi iz siromašnih zemalja u potragu za zaposlenjem u razvijenije zemlje. Stewart (1999; 2001) i Coleman (1988) nadalje tvrde kako je najvažnija korporativna i društvena imovina intelektualni kapital (usp. Hodžić, Švarc i drugi). Dakle, ljudski kapital promatra se kao sredstvo za proizvodnju, pri čemu se očekuje da investiranje u ljudski kapital posredstvom obrazovanja, donese zaradu. Obrazovne sisteme stavlja se u iskušenje da se prepuste silama tržišta i tržišne samoregulacije ili da obrazovanje učine dostupno svima i utemelje na načelima jednakosti.

S druge strane, mnogi autori upozoravaju kako tehnološki napredak i neviđen rast najrazvijenijih zemalja, nadmašuje mogućnost da se odgovori na nove socijalne probleme i opreke koje on izaziva. Pitanje koje je nemoguće zaobići jeste: Kakve implikacije ima rastuća nejednakost između bogatih i siromašnih zemalja i težnja za uspostavljanjem monopola i dominacije koji prate i savremene procese globalizacije na obrazovanje? Tekuće 21. stoljeće nazvano je i stoljećem znanja. Govoreći o ovom stoljeću kao „stoljeću rearanžiranja“, N. Ibrulj (2005: 151), ističe kako ono u svojoj osnovi ima metafiziku pragmatizma, spekulativni i multinacionalni kapital te globalnu etiku pragmatizma - sloboda kao *interaktivni profit* i kao *profitabilni konekcionizam* integriranih mreža internacionalnog „kapitala koji radi“. „Stoljeću rearanžiranja“ deklarira se u programima njegovih konstruktora u Evropi, Americi i Japanu kao „stoljeće zasnovano na znanju“ (the „knowledge – based century“). Pravo značenje te sintagme jeste „stoljeće zasnovano na tehnološkom znanju“, a ne „stoljeće zasnovano na humanističkom znanju“ (Ibrulj, 2005: 152). Istovremeno, opći utisci su da tehnološki razvoj nadmašuju našu sposobnost da odgovorimo na sve više novih problema

koje on izaziva. Nijedan odgovorni promatrač obrazovanja ne može poreći da obrazovanje sudjeluje u reprodukciji društvene nejednakosti na unutrašnjem i međunarodnom planu. „Zapadni čovjek je, doduše, trajno suodređen tekovinama prosvjetiteljstva i demokracije. On je samosvjestan, neprijemčiv za diktaturu, zainteresiran za obrazovanje i gladan informacija. Znade više nego itko prije ili pokraj njega. Ali ipak, on je običan egocentrik a ne veliki individuum. Ono što ima, neće u cijelosti podijeliti, prenijeti ili razmijeniti. Takva je njegova elita i cjelokupni kapital“ (Katunarić 2007: 151). Sličnog je stajališta i A. Maalouf koji kaže „Zapad ne želi da ga se oponaša već samo da ga se sluša“ (2008: 72). Globalno povezivanje i sve veća ekonomska i druga međuzavisnost društava, dovode do zajedničkih ili sličnih problema u, gotovo, svim obrazovnim sistemima svijeta. Pored problema upravljanja obrazovanjem, zajednički problemi vezani su u prvom redu za jednakost obrazovnih šansi i ravnopravnost u obrazovanju. Nastojeći modernizirati i uskladiti svoje obrazovne sisteme s onima u visokorazvijenim zemljama, dolazi do napetosti između globalnih interesa i lokalnih mogućnosti. Svojim proturječnim utjecajima globalizacija snažno zahvaća obrazovanje i diktira oblikovanje formi i sadržaja obrazovne politike. Dinamični procesi integracije globalne ekonomije (the „knowledge – based economy“) predstavlja prvi i najsnažniji globalni stroj koji rearanžira društvene relacije u cijelom svijetu (Ibrulj, 2005: 165). Činjenica je da programi koji dolaze od Međunarodnog monetarnog fonda i programi strukturalne prilagodbe Međunarodne banke za razvoj, u značajnoj mjeri vrše pritisak na smanjivanje izdvajanja za obrazovanje u zemljama u razvoju. Deklarativno se ističe kako obrazovanje mora biti dostupno svima, posebice kako ono treba biti pokretačka snaga razvoja siromašnih zemalja. Međutim, u stvarnosti nas okružuju dokazi koji su daleko od trivijalnih deklarativnosti. Gotovo milijardu nepismenih, od čega više od 65% žena i više od sto miliona djece osnovnoškolske dobi kojoj nije osigurano niti osnovno školovanje, rastuće siromaštvo, dug i glad, porast migracija, nezaposlenosti, nejednakosti i nasilja, uz surovu borbu za prevlast ekonomske i vojne moći bogatih zemalja, neki su od pokazatelja koji idu u prilog tvrdnji da obrazovanje ne može promijeniti izrazite nejednakosti i omogućiti velikom dijelu čovječanstva bolje uvjete života. Pod pritiscima MMF-a, Svjetske banke i globalne finansijske krize, mnoge se zemlje povlače iz raznih sektora javne

potrošnje, a time i smanjuju izdvajanja za obrazovne sisteme. Kako omogućiti obrazovanje najvećem broju ljudi širom svijeta, posebno u zemljama Trećeg svijeta? Ulaganje u obrazovanje ključno je za dugoročni ekonomski i društveni razvoj. I u razdobljima kriza ono ne bi trebalo biti dovedeno u pitanje. Fenomen globalizacije i postojanje multinacionalnih centara moći, izvršio je snažan uticaj na obrazovanje u smislu sve veće standardizacije i produbljivanja postojeće nejednakosti u obrazovanju. Na internacionalnoj razini diktati Svjetske banke i MMF-a, dovode do nestanka formalno slobodnih nacionalno financiranih obrazovnih servisa. Država ima sve manje resursa za održavanje svojih podsistema, uključujući i obrazovanje. Reducirajući izdvajanja za obrazovanje, utiče se i na samu kvalitetu obrazovanja, što ponovo dovodi do nejednakosti u obrazovanju. Gornji društveni slojevi u tim okolnostima, za svoju djecu osigurati će sticanje obrazovanja u privatnim školama koje imaju bolje uvjete za kvalitetno obrazovanje, dok će djeca iz siromašnih porodica dobiti lošije ili nikakvo obrazovanje.

Globalizacija, općenito, doprinosi homogenizaciji i standardizaciji, ali i specijalizaciji i razmještanju znanja. U posljednjih petnaestak godina ukazuje se na uticaj globalizacije i „globalnog obrazovanja“ na (nacionalne) nastavne programe pojedinih zemalja, naročito onih koje se nalaze u periodu radikalnih društvenih promjena. Jedno od najsloženijih pitanja s kojima se suočavaju „reformatori“ obrazovnih sistema u ovim zemljama proizlazi iz uticaja protivrječnog procesa globalizacije i globalnog obrazovanja na tradicionalnu ulogu škole u formiranju nacionalnog identiteta putem nacionalnog nastavnog programa (Mimica, Bogdanović, 2007: 551). Ukoliko je jači uticaj globalizacije i globalnog obrazovanja na nacionalni nastavni program jedne zemlje, utoliko slabi idiosinkratičnost njenog nastavnog programa i obrazovnog sistema (ibid). Inženjering znanja i inženjering političke moći stvaraju više interaktivnih nivoa manipulacije unutar kojih se identitet nalazi pred pitanjem da li da ostane u tradicionalnom, odnosno lokalnom okviru i mijenja se samo izvana, ili pak da postane mobilan i mijenja se u kretanju ka onim vrijednostima koje su i same mobilne i spadaju u širi okvir (Ibrulj, 2005: 188).

Prema sociologu Stenliju Aronovicu „učenje je prešlo u službu sve jače sile administracije, što sve manje odgovara nastavnicima i

studentima, osim u graničnim slučajevima, a više silama politike i tržišta koje zahtijevaju vlast nad visokim školstvom“ (prema: Bok, 2005: 22).

Michael W. Apple (1997) upozorava kako obrazovni sistem kao cjelinu oblikuju šire moćne političke i ekonomske sile, te kako je važno ne zanemariti, ono što naziva „politička ekonomija“ obrazovanja. Učenje i istraživanje vrednuju se po svojoj mogućnosti da se pretvore u gotovinu ili robu. Apple razmatra ulogu znanja pri prakticiranju moći, odnosno uspostavljanja dominacije i podređenosti. Najveća vrijednost se pripisuje „tehničkom/upravnom znanju“, a posjedovanje takva znanja omogućuje ljudima dolazak na položaje moći i uticaja. To je onaj tim znanja koji se primjenjuje pri vođenju velikih korporacija u konkurentskoj globalnoj ekonomiji, koji omogućava maksimiziranje ekonomskog širenja i kontrole (Apple, 1997: 600). Apple podsjeća kako društveni znanstvenici ne bi smjeli zaboraviti u kojoj mjeri kapitalizam i ekonomska moć oblikuju svijet. Država i sve njene institucije, uključujući i obrazovne, u svim uzročno-posljedičnim vezama postaju instrument kapitala. U kontekstu političke ekonomije obrazovanja, Apple je vrlo kritičan prema podvrgavanju obrazovnog sistema kriteriju tržišta u SAD-u i sve masovnijoj privatizaciji javnih obrazovnih institucija. Smatra da će to u konačnici dovesti do nejednakosti u obrazovanju, te da postaje sve očiglednije da obrazovne institucije najmanje služe kao motor demokratije i jednakosti. Transformacija obrazovanja/znanja koje se pretvara u robu koja se kupuje, podrazumijeva shvaćanje po kojem su škole samo još jedno mjesto koje služi u utrci za profitom.

Znanje i učenje koje se ne prenosi na druge je izgubljeno, mrtvo. Metoda tržišta je kupiti ili prodati koja se može ponuditi bilo kome i po bilo kojoj cijeni. Metoda obrazovanja nije nikada kupovina ili prodaja, jer obrazovanje traži od svih koji ga imaju da zahtjeve ispune autonomno. Motivacija na tržištu je određena zadovoljavanjem želja bilo koga ko ima novac da kupi robu. Određivanje motivacije u obrazovanju se odnosi na razvijanje zdravog razumijevanja bilo da se ono traži ili ne. Smatra se kako je visoko obrazovanje najviše pogođeno globalizacijom. Globalizacijski uticaji vidljivi su u rastućoj komercijalizaciji i privatizaciji visokog obrazovanja. Globalizirana ekonomija traži usko specijalizirane stručnjake. Umjesto tradicionalno

široko postavljenog visokog obrazovanja, u porastu je usko, specijalističko obrazovanje. Neoliberalna opcija i diktat natjecateljskog obrazovanja koji se slijepo podvrgava autoritetu tržišta i profita suprotstavlja se određenju obrazovanja kao temeljnog ljudskog prava i univerzalne ljudske vrijednosti. Korporacijski utjecaj na odgoj i obrazovanje protivan je demokratiji i građanskom društvu, te dijelom vodi neprimjerenom elitizmu. Učenje i obrazovanje su sami po sebi ciljevi kojima teže i pojedinci i društva, a cijelog ih života trebaju promicati i ostvarivati svi pojedinci. U demokratskim društvima, ulaganja u visoko školstvo ne smiju predstavljati luksuz, bez kojeg bi se moglo, već su, kako Durkheim upozorava, upravo demokratska društva ta koja najviše osjećaju potrebu za visokom znanstvenom kulturom (1996: 134). Međutim, potrebno je da ta kultura dobije stvarne mogućnosti pružanja svih usluga koje se od nje očekuju.

Glavni okvir za realiziranje globalnog društva je nova paradigma: „na znanju zasnovano društvo“ (the knowledge – based society“). Ova sintagma ima dvije komponente: (1.) na znanju zasnovani digitalni svijet i (2.) na znanju zasnovani demokratski svijet (Ibrulj, 2005: 164). Ključno pitanje koje s pravom postavlja Ibrulj jeste: Zašto nam je potrebno društvo zasnovano na znanju, a ne npr. na pravdi, istini, jednakosti, slobodi, bratstvu, dobru za svakog, toleranciji, humanosti (2005: 164)? Šta sadrži nova karakterizacija pojma „znanje“? Odgovor je sadržan u mnogim dokumentima Evropske zajednice: znanje koje proizvodi novu tehnologiju, a ne znanje koje proizvodi novu filozofiju (novu vrstu metafizike ili znanje koje donosi novu ekstenziju mističke samosvijesti) (Ibrulj, 2005: 164). U konačnici, ako cilj i svrha znanja i „društva temeljenog na znanju“ nije postizanje humanih ciljeva, nego efikasnosti, onda ta efikasnost za različite skupine u društvu ima nejednake učinke. Vrijednost znanja i efikasnosti koja iz njega proističe, prema tome, je vrijednost samo ako ima za svrhu postizanje humanih ciljeva koji se jednako realiziraju za sve ljude.

Utilitaristički obrazovni koncept traži od obrazovanja da odustane od svojih najplemenitijih zahtjeva, a to je svestrano razvijanje svih ljudskih dispozicija i da se stavi u službu bilo kojoj drugoj formi života, primjerice u službi profita, te očekuje korisnog radnika i slugu države. Prema toj koncepciji, znanje se vrednuje prema korisnosti i upotrebljivosti, te su uglavnom poželjna samo ona znanja koja su u

skladu s političkim i ekonomskim aspiracijama. Ljudsko znanje se reducira na tehničko/upravno znanje, ono koje je neophodno za funkcioniranje korporacija, što znači da će i dalje u prvi plan staviti ekonomsku učinkovitost (ekonomski najrazvijenijih), a ne znanje u službi socijalne jednakosti, solidarnosti i boljitka društva u cjelini. Obrazovanje koje naglasak stavlja na znanje koje je korisno i koje služi stvaranju profita, reducira humanističku i kulturnu dimenziju obrazovne djelatnosti, u čijem je središtu čovjek i njegov sveobuhvatan razvoj. U tom smislu, kako upozorava R. Carneiro (1998) škola „mora prestati biti tek sastavnica gospodarske zahuktale lokomotive koja gnječi krhke veze ljudske solidarnosti“. Svakim danom raste potreba da nauka i znanje budu u službi istinskih ljudskih potreba i onoga što je univerzalno u ljudskoj prirodi, te kao takvo postane sredstvo humanizacije svijeta u kojem živimo. Legitimnost javnog znanja i njegove kristalizacije u znanosti temelji se na sposobnosti rješavanja životnih problema pojedinca i zajednice u njihovoj međuovisnosti (Katunarić, 2007: 291). Rješavanje jedino individualnih ili kolektivnih problema, jednih na štetu drugih, privatnih na račun javnih ili obrnuto, vodi u špekulantsko zatvaranje protoka znanja i informacija koje se koristi u interesu privilegiranih i zatvorenih grupa (ibid).

POSTMODERNO OBRAZOVANJE

Svijet u kojem živimo danas nije ni blizu onome kakav se predviđao u koncepcijama modernosti. Pojam postmodernost temelji se na kritici modernosti i polazištu da je modernost, kao misaoni i praktični projekt i globalni kulturni etos, doživjela krah, i da je treba u potpunosti napustiti. Prema postmodernoj perspektivi, u modernosti zadani ciljevi apsolutna istina i racionalan društveni poredak, nikad neće biti dostignuti, a postmoderna društvena misao može nam pomoći da naučimo da se s tim saživimo. Ljudi počinju gubiti vjeru u znanost i tehnologiju, a postali su i sumnjičavi kada je pitanju racionalno planiranje ili velike teorije koje obećavaju bolje društvo. Lyotard je prvi navijestio postmodernu perspektivu i prijelaz s modernog – univerzalističkog, na poslijemoderni – pluralistički oblik znanja i djelovanja te odredio polazište u postmodernoj teoriji obrazovanja. Postmodernizam zagovara relativističku konstrukciju višestrukih stvarnosti i izostanak jednoobraznosti. On stavlja naglasak na

različitosti, a tolerantan je prema rascjepkanosti i nejasnosti (T. Walker, 1996: 1). Ako je znanje relativno, pitanja istine, ispravnosti i valjanosti ne mogu se postavljati, niti se na njih može odgovoriti. Nema ni racionalnosti, ni morala koji karakterizira „ljude“, a time niti odgovornosti. Postmodernost stanje društva karakterizira etički relativizma.

Aktualno žarište rasprave čini pitanje, može li se svijet kojega je budućnost posve neizvjesna načelno još razumjeti i uobličiti. Anthony Giddens je pokazao da nijedno znanje, u uvjetima modernosti, nije znanje u "starom" smislu, prema kojem je "znati" značilo postići izvjesnost. Refleksivnost modernog društvenog života sastoji se u činjenici da se društvene prakse stalno preispituju i mijenjaju u kontekstu novih informacija o ljudskim aktivnostima. Postmodernost obilježava decentriranje znanja: nijedno se određeno znanje više ne smatra ključnim za svekoliko znanje i superiorno drugim oblicima znanja (Haralambos, Holborn, 2002: 820).

Ono čemu se približavamo nije kraj znanja... Banke podataka su enciklopedija budućnosti. One transcendiraju kapacitet svojih korisnika. One su priroda postmodernog čovjeka (Lyotard, 2005: 76).

Razdoblje svijeta kojem pripadamo možda je ponajbolje izrazio Nietzscheov Zarathustra (1980): „Ništa nije istinito, sve je dopušteno“. Kao kulturni i obrazovni pokret, postmodernizam ima izuzetno jednostavnu poruku: sve prolazi, sve je dopušteno (Koković, 2009: 302). Tokom posljednjih nekoliko decenija, postmoderna misao u filozofskoj i društvenonaučnoj javnosti naišla je ne samo na oduševljenje nego i na brojne kritike. „U projektu protuprosvjetiteljstva, prisutna je tendencija da se implikacije poretka koji produciraju ljudske patnje, izrabljivanje, nejednakosti i diskriminiranje, prihvate kao prirodne i neminovne.“

Modernizam je pokret koji uzdiže ideje evropskog razdoblja prosvjetiteljstva iz 18. stoljeća, nadahnut racionalizmom i filozofskom orijentacijom pozitivizma. Izvori modernog obrazovanja nalaze se u prosvjetiteljstvu, gdje je obrazovanje shvaćeno kao sistem savladavanja različitih znanja i vještina, s ciljem da stvori racionalnog i odgovornog člana društva. Optimistična prosvjetiteljska percepcija koja vjeruje u ideju progressa, te kako posredstvom adekvatnog obrazovanja, svako

može biti opremljen znanjem i potencijalom za racionalno promišljanje i praktično djelovanje, u postmodernom diskursu dovedena je u pitanje. Robin Usher i Richard Edwards u svojoj knjizi *Postmodernizam i obrazovanje (Postmodernism and Education, 1994)* razmatraju implikacije postmodernizma na obrazovanje (prema: Haralambos, Holborn, 2002: 818). Prema njihovom mišljenju, „obrazovanje je u velikoj mjeri poslušno dijete prosvjetiteljstva i, kao takvo, nekritički prihvaća niz pretpostavki koje proističu iz prosvjetiteljstva“. Pozivajući se na Lyotarda, koji vjeruje da je, sa stajališta moderne, obrazovanje obećalo da će čitavo čovječanstvo osloboditi neznanja i zaostalosti. Prema očekivanjima moderne, obrazovanje je trebalo pomoći širenju racionalnih i znanstvenih spoznaja, budući da vjeruje kako ljudi imaju potencijal misliti svojom glavom i donositi racionalne odluke, u čemu su ih ometali tradicija i predrasude predmodernih društava.

Postmodernizam će, stoga, biti sumnjičav prema liberalnoj tvrdnji da se ljudski potencijal može ostvariti putem obrazovanja, prema konzervativnoj tvrdnji funkcionalista da obrazovanje može proizvesti zajedničke vrijednosti i društvenu solidarnost, te prema radikalnim tvrdnjama socijaldemokrata da obrazovanje može donijeti jednakost šansi i pravedno društvo (Haralambos, Holborn, 2002: 819). Prema Usheru i Edwardsu, postmodernizam, također, poriče da postoji samo jedan, najbolji, školski nastavni program. Umjesto toga, smatraju da obrazovanje treba učiti o mnogim različitim stvarima i prihvatiti kako mogu postojati različite istine. Umjesto nekoga konačnog nacrtu za obrazovanje, postmodernizam jednostavno smatra da se obrazovanju ne bi smio nametati nijedan skup ideja. Zagovara se pluralizam ideja i uvažavanje različitosti. Said smatra da su prosvjetiteljski ideali o napretku imali skriveni program: stvaranje uspješne imperijalne sile. On upozorava kako se imperijalizam služi kulturom kao moćnim sredstvom za vlastito uspostavljanje. Moć, bilo diskurzivna, bilo znanstvena, konstituira jednu od najvažnijih spona između kulture i imperijalizma (Said, 2002). Hegemonija najbolje djeluje stvarajući pomutnju proturječnih ideja u svijesti mase koja upija kulturne vrijednosti i vjerovanja vladajućeg sloja.

U veoma uticajnoj knjizi filozofa Jean-François Lyotarda *Postmoderno stanje* vodećeg zagovornika postmodernizma, polazi se od pretpostavke da znanje mijenja svoj položaj kada društva ulaze u postindustrijsko

doba i kulturu koju nazivamo postmodernom (Lyotard, 2005: 1). Prema Lyotardu, staro načelo (koje) tvrdi da je sticanje znanja neodvojivo od obrazovanja duha, čak i osobe, zastarijeva i zastarijevat će. Odnos dobavljača i korisnika znanja prema tome znanju koje dobavljaju, odnosno koriste, stremi i sve će više stremiti ka tome, da poprimi oblik koji već ima odnos proizvođača i potrošača potrošačke robe prema toj robi koju proizvode odnosno troše, naime, oblik vrijednosti (Lyotard, 2005:4). U postindustrijskom i postmodernom dobu znanost će zasigurno još više osnažiti svoju važnost u poticanju produktivnih mogućnosti nacionalnih država (ibid). Sama je ova situacija jedan od razloga zbog kojih mislimo da će se jaz prema zemljama u razvoju u budućnosti neprestano povećavati. U obliku informacijske robe neophodne za proizvodnu moć, znanje već igra glavnu ulogu. Možda će postati i najvažniji ulog u svjetskoj trci za moć (ibid). Kao što su se, navodi Lyotard, nacionalne države borile za osvajanje teritorija, a zatim za nadzor nad upotrebom i iskorištavanjem sirovina i jeftine radne snage, moguće je zamisliti da se tako bore i za ovladavanjem informacijama. Time se otvara novo polje za industrijske i trgovačke strategije, također i vojne i političke (ibid, 6). On je uočio da informacije i performativnost sada zamjenjuju znanje. Društveni život se sve više nadzire i kontrolira pomoću kompjuteriziranih strojeva, a kontrola znanja postaje glavni izvor moći. Znanje više nije cilj po sebi. Kratkoročne metode uništavanja i onesposobljavanja konkurencije i/ili protivničkih sistema idu na uništavanje ekonomskih sistema, a dugoročne metode subverzije idu na onesposobljavanje obrazovanosti tj. znanja, radnih navika, kreativnosti, poduzetnosti i motiviranosti (Mijatović, 1998: 22). Kao što ističu postmodernisti, u postindustrijsko doba, sve može postati roba. „Svaka stvar, osoba, fizički objekat, informacija ili simbol mogu se iznijeti na tržište i prodati. Jednom riječju, ništa nije sveto: ukoliko dovoljan broj ljudi novcem ili kreditom to želi - sve se može iskoristiti, upakovati, iznijeti na tržište i prodati. Odnosno pred našim očima odvija se komodifikacija svijeta (tj. pretvaranje svega u robu)“. Unutar postmodernizma znanje se počinje doživljavati i kao roba koja se može kupiti i prodati.

Postmoderne teorije obrazovanja, općenito odriču valjanost bilo kojoj od „metapripovijesti“ o obrazovanju. Radi se o različitim koncepcijama, od kojih se nijedna ne smatra boljom od drugih. Nedostaje zamjena za izgublenu sigurnost i izvjesnost nekadašnjeg

(životu) i njegovih vrijednosti, među kojima i vrijednost i pouzdanost znanja. S druge strane, pojedini autori ističu da jedan od problema budućnosti obrazovanja leži u napetosti između munjevitog širenja znanja te ljudske sposobnosti da ga usvoji. Posljedica toga je velik pritisak na obrazovne sisteme, koji u nastavne programe nastoje 'ugurati' što više sadržaja. Čini se da se diskrepancija između porasta „obrazovanosti“ i smanjenja znanja stalno proširuje, pa su opći utisci da se znanje širi, ali mudrost blijedi. Danas se bjelodano upriličuje ono što je još Friedrich Nietzsche navijestio pišući o budućnosti obrazovnih ustanova. On je, naime, uočio razliku između „dva glavna smjera – dvije prividno suprotstavljene, u svom djelovanju jednako pogubne, u svojim rezultatima napokon stopljene struje koje vladaju današnjicom naših obrazovnih ustanova: prva je težnja ka što moguće većem *proširenju i širenju* obrazovanja, a druga - težnja ka *umanjivanju i oslabljivanju* samog obrazovanja (1991: 266).

U postmoderni - znanje se sve više vrednuje ako je korisno i ako se na tržištu rada može razmijeniti za novac. Znanje se prema tome više ne vrednuje zbog toga što se posredstvom njega dolazi do istine ili drugih ideala moderne. Raniju izvjesnost osnovnih kategorija racionalizma - objektivizam, empirizam i sigurnost stečenog znanja, postmodernizam je doveo u pitanje. U svjetlu postmoderne dekonstrukcije, osnovna ideja je da znanje ne odslikava stvarnost, ono je „konstrukcija“ u glavama ljudi. Konstruktivistički pristupi slažu se u tome da stvarnost nije ono što izgleda da jeste, odnosno da objekti saznavanja ne postoje nezavisno od uma i djelatnosti naučnika, te da naučne teorije ne predstavljaju istinu o takvom, objektivnom svijetu. Spoznaja se fragmentira u mnoštvo različitih jezičnih igara koje su specifične za različita područja znanosti ili društvenog života (Lyotard, 2005). Diskurs obrazovanja tako postaje samo jedna od formi diskursa, a postmodernisti dovode u pitanje fundamentalne pedagoške teorije i prakse. Relativistička koncepcija teorije saznavanja, polazi od toga da niti jedno znanje nema isključivu prednost nad drugim. Prema tome, sva znanja, uključujući i znanje nastavnika i znanje učenika, su jednako važeća. Ovakav pristup bitno mijenja poziciju nastavnika, koji više nije isključivi autoritet koji posjeduje i prenosi znanje, u svijetu dominirajuće informacione tehnologije. U ranijim društvima ljudi su imali više uporišta da se služe i snalaze sa svojim znanjem, razmišljaju i djeluju, budu društveno uključeni. Sve veći broj ljudi sve se teže snalazi i razumije svijet koji

ih okružuje, premda osjeća strahovitu društvenu nepravdu, izoliranost, otuđenost i apatiju. Opada djelatna sposobnost ljudi naspram globalnih problema i nastalih rizika, a šire se nemoć, povlačenje i ravnodušnost.

Refleksivnost i promišljanje zamijenilo je trenutno instant znanje dostupno na internetu i Wikipediji. Razmišljanje, imaginacija i kritičko prosuđivanje nastoje se oslabiti. Od prosvjetiteljskog široko obrazovanog pojedinca, do postmodernog potrošača znanja. Stari princip po kome je sticanje znanja neodvojivo od obrazovanja, mijenja se. Znanje prestaje biti svrha samo sebi, na njega se gleda kao na robu koja treba da se proda. Pitanje dostupnosti znanja i informacija koje se koriste u interesu privilegiranih i zatvorenih grupa, predstavlja instrumentalizaciju i zlo(upotrebu) znanja, te stvara antagonizme i nejednakosti.

Za mnoge teoretičare obrazovanja, implikacije postmodernog diskursa na obrazovanje predstavljaju urušavanje tradicionalno prihvaćenih standarda u obrazovanju. „Postmoderna je označila stanje diskontinuiteta u obrazovanju. Sve se organizira oko drugačijih načela, postaje brzo, složeno, zbijeno i nesigurno. Znanje postaje najveći kapital. Međutim, znanje se ne može shvatiti isključivo kao instrument ekonomskog razvoja i profita. Škola počiva na redu. Ona je uređena institucija čiji je zadatak da savladava nered i uspostavlja red tamo gdje ga nema. Postmoderna generacija odbacuje zajedno autoritet, disciplinu i prenošenje znanja, pa i učitelja koji podučava (Koković, 2009: 304). U postmodernom dobu „diskurs učitelja je desakraliziran, banaliziran, izjednačen s diskursom medija, a nastava se pretvorila u mašinu, neutraliziranu đaćkom apatijom koja se sastoji od raspršene pažnje i nehajnog skepticizma prema znanju“ (Koković, 2009: 305). Pred edukatorima stoji težak zadatak preispitivanja uloge obrazovanja u 21. stoljeću, i izazovi prevladavanja nesklada između učionice i života izvan nje.

ZAKLJUČAK

Savremena društva posljednjih decenija evidentno proživljavaju socijalno-strukturalne promjene koje su povezane s procesima postindustrijske modernizacije, što pridonosi značajnim promjenama u obrazovanju. Pritisci sve bržih ekonomskih, tehnoloških i društvenih promjena u posljednjih nekoliko decenija, zahtijevaju od mnogih

zemalja da se što brže prilagode novim zahtjevima i transformiraju u društva znanja. Obrazovanje je temeljno ljudsko pravo i univerzalna ljudska vrijednost: učenje i obrazovanje su sami po sebi ciljevi kojima teže i pojedinci i društva, a cijelog ih života trebaju promovirati i ostvarivati svi pojedinci.

Pojava informatičkih društava predstavlja izazov i za demokraciju i za obrazovanje. Na obrazovnim sistemima velika je odgovornost: njihov je posao svakog osposobiti da se nosi s bujanjem informacija, to jest da iskazuje kritički duh u odabiru i rangiranju informacija, ali i pomoći ljudima načiniti neophodnu distancu od društva medija i informacija koje predstavlja ono što je prolazno i trenutačno, nasuprot znanju i asimilaciji znanja, univerzalnih vrijednosti i mudrosti. U ovom radu prikazane su recentne akademske rasprave i osvrti na globalizacijske procese i njihov utjecaj na obrazovanje. Prikazujući dosadašnje spoznaje o globalizacijskim procesima, te imajući u vidu prodor privatizacije i tržišnih mehanizama u obrazovanje, smatramo da ponuđeni osvrt može imati i praktični doprinos razumijevanju i istraživanju takvih praksi na ovim prostorima.

Razmatrajući pitanje položaja obrazovanja u savremenosti i očitih napetosti koje sa sobom nosi život u 21. stoljeću, evidentno je postojanje napetosti između duhovnog i materijalnog aspekta. Očito je da danas živimo u civilizaciji u kojoj prevladavajući interes nije više intelektualni, duhovni i humanistički orijentirano znanje. Nesklad u pogledu materijalnog i tehnološkog razvoja čovječanstva, s jedne strane, i duhovnog, s druge strane, doveo je do slabljenja temeljnih ljudskih vrijednosti. Ljudsko društvo koje ne uvažava vrijednosti poput pravde, solidarnosti, jednakosti, poštenja, tolerancije i ljubavi, i ne razvija ih kao ljudske kvalitete, u budućnosti zasigurno može očekivati stalne napetosti i konflikte. Doba u kojem živimo otkriva dakle, dva lica obrazovanja, jedno koje predstavlja pragmatski instrument za postizanje ekonomske učinkovitosti, konkurentnosti i uvećanje profita, i drugo koje zagovara humanizaciju znanja ili znanje za dobrobit čovjeka u cijelosti. U tom smislu, potrebno je promisliti odnos između obrazovanja i ekonomskog razvoja s jedne, te obrazovanja i kulturnih vrijednosti s druge strane. Školski sistem bi trebao osigurati i ostvariti mnoge civilizacijske, humane, socijalne, kulturološke i ekonomske zadaće. Njegova kritička funkcija je protuteža zloupotrebi i

instrumentalizaciji mladih za ciljeve moćnih skupina. Važno je da obrazovni sistemi omoguće načelo jednakosti, za one najpotrebnije da se mogu okoristiti novim znanjima i pomagalima za razumijevanje svijeta uz osiguravanje vitalnih načina socijalizacije. Duhovna i etička dimenzija znanja i obrazovanja mora imati veću važnost, kao i promišljanje načina na koje današnje obrazovanje može odigrati dinamičniju i konstruktivniju ulogu u u službi istinskih ljudskih potreba, onoga što je univerzalno u ljudskoj prirodi i postaje sredstvom humanizacije svijeta u kojem živimo. Ove teme i dalje će zasigurno biti u središtu interesa i rasprave brojnih društvenih mislilaca.

LITERATURA

- Abercrombie N. /S. Hill/Bryan S. Turner (2008) *Rječnik sociologije* Urednici izdanja Jadranka Čačić-Kumpes i Josip Kumpes. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Apple, M. W. (1997) *What postmodernists forget: cultural capital and official knowledge* u: Halsey *et al.*, (ur.)
- Apple, M. W. (2000) *Official Knowledge: Democratic Education in Conservative Age*. Second Edition. New York: Routledge.
- Bauman, Z. (2011) *Tekuća modernost*. Pelago, Zagreb.
- Beck, U. (2001) *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Beck, U. (2004) *Moć protiv moći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija*. Školska knjiga. Zagreb.
- Beck, U. i Grande, E. (2006) *Kozmopolitska Europa. Društvo i politika u drugoj Moderni*. Školska knjiga. Zagreb.
- Berger L. P. i Luckmann, T. (1992) *Socijalna konstrukcija zbilje, rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb.
- Bok, D. (2005) *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva*. Clio, Beograd.
- Bourdieu, P. (2000) *Izići iz neoliberalizma*. *Europski glasnik*, 5, str.503-508.
- Bray, M. (2007) ur. *Komparativna edukacija: nastavak tradicija, novi izazovi i nove paradigme*. Connectum, Sarajevo.

- Carneiro, R. (1998) *Oživljavanje zajedništva: pogled na socijalizirajuću ulogu škole u idućem stoljeću*. U: Delors, J.(1998) *Učenje: blago u nama: Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*. Educa. Zagreb.
- Castells, M. (2003) *Internet galaksija: razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Castells, M. (2000) *Uspon umreženog društva*. Golden marketing, Zagreb.
- Cifrić, I. (1990) *Ogledi iz sociologije obrazovanja*. Školske novine, Zagreb. Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 5/2004.
- Delors, J. (1998) *Učenje: blago u nama: Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*. Zagreb Educa, Zagreb.
- Durkheim E. (1996) *Obrazovanje i sociologija*. Zavod za sociologiju, Zagreb.
- Flere, S. (1976) *Obrazovanje u društvu*. Gradina, Niš.
- Flere, S. (1986) ur. *Proturječja suvremenog obrazovanja, Ogledi iz sociologije Obrazovanja*. Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine. Zagreb.
- Fočo, S. (2003) *Sociologija odgoja i obrazovanja*. Dom štampe. Zenica.
- Giddens, A. (2005) *Odbjegli svijet. Kako globalizacija oblikuje naše živote*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Giddens, A. (1999) *Treći put. Obnova socijaldemokracije*. Zagreb, Politička kultura.
- Gudjons, H. (1994) *Pedagogija, temeljna znanja*. Educa. Zagreb.
- Haladin, S. (1983) *Obrazovanje na raskrsnici*. August Cesarec. Zagreb.
- Haralambos M. i Holborn M. (2002) *Sociologija. Teme i perspektive*. Golden marketing. Zagreb.
- Helld, D. (1990) *Modeli demokracije*. Školska knjiga. Zagreb.
- Helld, D. (1997) *Demokratija i globalni poredak. Od moderne države ka kosmopolitskoj Vladavini*. Filip Višnjić. Beograd.
- Hodžić, E. (2008) *Cjeloživotno učenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH.
- Ibrulj, N. (2005) *Stoljeće rearanžiranja, Eseji o identitetu, znanju i društvu*, Biblioteka Eidos, Filozofsko društvo Theoria. Sarajevo.

- Islamović, E. (2013) *Sociologija obrazovanja*. Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću.
- Lesourne, J. (2000) *Obrazovanje i društvo, izazov 2000. godine*. Educa. Zagreb.
- Lubbers, R. (1998) *Trends in Economic and Social Globalization: Challenges and Obstacles*, [http:// www.globalize.org](http://www.globalize.org).
- Kant-Schelling-Nietzsche (1991) *Ideja univerziteta*. Globus. Zagreb.
- Katunarić, V. (2007) *Lica kulture*. Izdanja Antibarbarus. Zagreb.
- Katunarić, V. (2010) *Razvoj ljudske suradnje: prema postmonetarnom društvu*. Revija za sociologiju, Hrvatsko sociološko društvo. Godina 40, Broj 2, (129-155)
- Kopic, M. (2001) *S Nietzscheom o Europi*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Koković, D. (2009) *Društvo i obrazovni kapital*. Mediterran Publishing. Novi Sad.
- Liessmann K.P. (2009) *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Lyotard, J. F. (2005) *Postmoderno stanje. Izvještaj o znanju*. Ibis grafika. Zagreb.
- Mahathir, M. (2002) *Globalizacija i nove realnosti*. Ljiljan. Sarajevo.
- Mijatović, A. (1995) *Demokratičnost i demokratizacija školstva*. Metodčki ogledi, 6 (1995) 1, 35-46. Zagreb.
- Mijatović, A. (1998) *Obrazovanje za stoljeće znanja XXI stoljeće. Svrha, zadaće i strategija preobrazbe hrvatskog školstva*. Zagreb, Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Myerson, G. (2002) *Ekologija i kraj postmoderne*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Ritzer, G. (1999) *McDonaldizacija društva*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Simmel, G. (2001) *Kontrapunkti kulture*. Ur. Vjeran Katunarić. Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo. Zagreb.
- Tilly, C. (1997) *Suočavanje sa društvenom promenom. Makro društvene strukture, procesi i Komparacije*. Filip Višnjić. Beograd.
- Tillmann, K. J. (1994) *Teorije škole*. Educa. Zagreb.
- Turner, J. H. (2009) *Sociologija*. Mediterran Publishing, Novi Sad/Beograd.

- Touraine, A. (2007) *Kritika modernosti*. Politička kultura. Zagreb.
- Wilson, D. N. (2007) *Budućnost komparativne i internacionalne edukacije u globaliziranom svijetu*. 19-36, U: Zbornik: *Komparativna edukacija: nastavak tradicija, novi izazovi i nove paradigme*. Connectum, Sarajevo.
- Vujević, M. (1991) *Uvod u sociologiju obrazovanja*. Informator. Zagreb.
- Vujević, M. (2008) *Sociologija obrazovanja-teorijsko-metodološki pristup*. Zbornik radova, *Obrazovanje u kontekstu tranzicije, Prilozi sociologiji obrazovanja*. Zagreb.
- Walker J., T. (1996) *Postmodernizam i proučavanje budućnosti*, prev.Ognjen. Strpić, <http://www.mi2.hr/-ognjen/tekst/jtwalker.html> 10.5.2010.

EDUCATION AND FUTURE CHALLENGES

ABSTRACT

The transformation of society has led to changes in the sphere of education, which sparked the interest of sociologists to try to find out what these changes consist of and how they affect education. This paper discusses some complex phenomena which characterize contemporary post-industrial societies and how education has changed in the context of social change. The fundamental questions raised in this discussion are: what is the function, purpose, goal, and task of education in today's rapidly changing society, what is the immediate future and perspective of education in the postmodern period, and what should education be like in the future.

In the context of the changing role of education in contemporary societies, the paper questions the impact of information technology on education and emphasizes the importance of the concept of lifelong learning. What is considered afterward are the implications of modern processes of globalization on education and the perspective of education in the postmodern period. This paper summarized some of the conflicting trends in education, including the question of growing social inequalities and the implications for equality in education.

Keywords: *education, new communication technology, lifelong learning, globalization, postmodern education, social inequality*

بعض التحديات المستقبلية في عملية التعليم

الملخص

أدى تغير المجتمع إلى حدوث تغييرات في المجال التعليمي أيضاً، مما حفز اهتمام علماء الاجتماع لمحاولة معرفة ماهية هذه التغييرات وكيف تؤثر على التعليم. يناقش هذه البحث بعض الظواهر المعقدة التي تميز مجتمعات ما بعد الثورة الفرنسية والطرق التي يتغير بها التعليم وفق التغيرات الاجتماعية كذلك.

إن الأسئلة الأساسية المطروحة في هذا البحث هي: ما هي وظيفة وغرض وهدف ومهمة التعليم في المجتمع الحديث سريع التغير؟ ما هي أبعاد المستقبل القريب وما هو منظور التعليم في عصر ما بعد الحداثة؟

في سياق الدور المتغير للتعليم في المجتمعات الحديثة، يتم التشكيك في تأثير تكنولوجيا المعلومات على التعليم والتأكيد على أهمية مفهوم التعلم مدى الحياة، وبعد ذلك يتم النظر في انعكاسات العمليات المعاصرة للعولمة على التعليم، ووجهات نظر التعليم في فترة ما بعد الحداثة. لخص هذه البحث بعض الاتجاهات المتضاربة في التعليم بما في ذلك قضية تزايد عدم المساواة الاجتماعية والآثار المترتبة على هذه المساواة في التعليم.

الكلمات المفتاحية: التعليم، تكنولوجيا الاتصالات الحديثة، التعلم مدى الحياة، التعليم بعد عصر الحداثة، عدم المساواة الاجتماعية.